

Агапов В. Л. Хозрасчетные отношения на украинских шахтах в 1987–1990 гг.: внедрение, преграды, результаты

Причины забастовок 1989-1991 гг., обстоятельства перехода горняков Украины на антикоммунистические позиции могут быть понятными в случае изучения их социальной и производственной жизни. Автором выяснена цель партийно-государственной политики по отношению к угольной отрасли, готовность угольных предприятий к внедрению экономических методов хозяйствования, выявлены объективные и субъективные факторы, которые препятствовали применению новых методов деятельности, проанализированы изменения в экономическом положении шахт под воздействием стачечной борьбы горняков и в результате нововведений.

Ключевые слова: хозяйственный расчет, шахтер, финансы, коэффициент трудового участия.

Agapov V. L. Self-financing relations at the Ukrainian mines in 1987–1990: implementation, obstacles, results

The reasons of strikes 1989-1991, the circumstances of the Ukrainian miners' transition to the anti-Communist positions may be understandable in the case of their moral and financial state and their social and productive life studies. The author clarifies the goal of the party-state policy in relation to the coal industry, the willingness of the coal enterprises to introduce the economic methods of management, objective and subjective factors that impeded the implementation of new methods of activity are considered, the changes of the mines economic situation under the influence of the miners' strike struggle and after the innovations introduction are analyzed.

Keywords: self-financing, miner, finance, labor force participation rate.

УДК 338.43.02(477)''199/201''

В. М. Пекарчук

**ДЕРЖАВНА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК ЧИННИК
ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ КУЛЬТУР ЕТНОМЕНШИН УКРАЇНИ
(1990–2000–і роки)**

Проведена наукова реконструкція процесу підготовки вітчизняного законодавства, що регламентувало реалізацію етносами України прав на культуру, громадського виміру національного відродження. Виявлені як здобутки, так і прорахунки в цій справі, а також з'ясована міра відповідності норм законів аналогічним міжнародним документам. Проаналізовано участь у розбудові етнокультурного розмаїття України, органів державної влади, а також міжнародних структур.

Ключові слова: культура, етнос, закон, Конституція України, Україна, мова.

Мета й завдання цієї статті полягають у характеристиці та узагальненні проблем культурної самоідентифікації. Деякі аспекти наукової проблеми одержали фрагментарне висвітлення в роботах В. Наулка, Я. Калакури, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Д. Табачника, Г. Москаля, В. Вороніна, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Вони здебільшого присвячені етнонаціональній структурі українського суспільства, сучасному стану етнотеншин, політиці в галузі культур, особливостям процесів етнічного відродження. Особливого значення набула розробка українськими вченими концептуальних підходів до аналізу в цілому етнокультури як саморегульованої системи, сфери реалізації людських цінностей, теорії етносу тощо.

Незалежна українська держава впродовж 1990–2000-х років, спираючись на вікові традиції співжиття на її території представників різних етносів, намагалася дбати про задоволення їх національно-культурних потреб. Одним із пріоритетних напрямів державної етнополітики було забезпечення гармонійного їх співіснування, вільного етнокультурного розвитку. У статті 11 Конституції України визначено, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1].

Основними напрямками політики держави для успішної реалізації національного відродження було сприяння «консолідації та розвиткові української нації» як загальному напрямку практичної політики та розвиткові «історичної свідомості, традицій і культури» української нації як більш конкретизованим діям держави. Щоб забезпечити виконання цих рішень, держава зобов'язувалася діяти відповідно. Для цього вона не тільки реалізувала своє право законодавчої ініціативи при вирішенні конкретних проблем, але й контролювала виконання законів структурами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування. Крім того, у зазначеній статті Конституції говориться також про цілі та характер політики держави щодо корінних народів і національних меншин. Держава зобов'язується сприяти розвитку їх «етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності». Конституційні положення підводили авторитетну правову базу під ті заходи законодавчого та виконавчого характеру, що здійснювалися в Україні. До них належать: прийняття Декларації прав національностей України (1991 р.) Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.); Державна програма відродження і розвитку освіти національних меншин в Україні на 1994–2000 рр.; (1997 р.) ратифікована «Рамкова конвенція про захист національних меншин», підписана 01 лютого 1995 р., постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження комплексних заходів щодо розвитку культур національних меншин України на період до 2001 року»; (2000 р.). Сюди слід додати матеріали парламентських слухань з проблем законодавчого врегулювання та реалізації державної політики щодо забезпечення прав кримськотатарського народу й національних меншин, які були депортовані та добровільно повертаються в Україну, тощо.

Демократичні перетворення в державі сприяли зростанню етнічної самосвідомості, зумовили рух національних меншин до самоорганізації та етнічної ідентифікації, визначення свого місця в суспільстві, культурного відродження, вивчення рідної мови, створення національно-культурних товариств та об'єднань. У 2007 р. в Україні діяло близько 270 національно-культурних товариств, 23 з яких мали всеукраїнський статус. Національно-культурні товариства виступали провідниками відродження і розвитку звичаїв, традицій, культурно-мистецьких надбань етноменшин. З їхньої ініціативи створювалися національно-культурні центри, театри, велася пропаганда творчості художніх активів, зокрема, шляхом організації та проведення фестивалів, оглядів, конкурсів, а також через Всеукраїнський фестиваль національних меншин «Усі ми діти твої, Україно!». Разом із державними і науковими установами ці товариства багато робили для вивчення історичної та культурної спадщини етнічних спільнот. Задоволенню культурно-мистецьких потреб етноменшин України сприяли 30 російських театрів, Київський циганський театр «Романс», угорський театр у місті Берегове Закарпатської області. При національно-культурних товариствах діяло майже 2000 колективів художньої самодіяльності. Серед них найвідоміші єврейські театри «Мазлтов» та «Штерн», польський фольклорний ансамбль «Яскулки», німецький камерний хор «Оранта», татарський танцювально-хоровий колектив «Дуслик» та інші. Успішно реалізовувалася щорічна програма випуску літератури мовами національних меншин України, спрямована на задоволення етнокультурних потреб представників різних етносів. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечували виконання державних і регіональних програм, проводячи організаційну, координаційну роботу.

У роки незалежності в Україні складається нова соціокультурна реальність, особливість якої полягає в тому, що українське суспільство зазнає соціокультурної трансформації та модернізації, зміни типу своєї організації та існування. Формувалася нова культурна атмосфера, яка характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури; специфічними умовами життєдіяльності; зміною соціальної орієнтації та ідеалів, доланням заідеологізованості культури; переглядом цінностей і формуванням нової їх ієрархії; зростанням свободи, багатоманітності напрямів духовного життя як однієї з умов поновлення іманентного самодостатнього розвитку культури; зняттям «жорсткого» ієрархічного управління сферою культури і зростанням самостійності розвитку культури в регіонах; формуванням нової інфраструктури сфери культури і нових принципів управління нею; появою державного сектора культури комерціалізації культурної діяльності; формуванням нових соціально-культурних потреб і критеріїв оцінки явищ культури і мистецтва [2].

Важливим сегментом державної політики була політика в галузі культури. Водночас, протягом усіх років незалежності в державі не було ефективної політики в галузі культури. На розвиток культурно-мистецької сфери негативно впливають такі чинники: недооцінювання ролі культури у державотворчих процесах, у збереженні та розвитку національної ідентичності в умовах глобалізації; відсутність цілісного загальноукраїнського простору; обмеженість української складової у структурі культурного продукту, який споживається суспільством; неефективність та безсистемність державного стимулювання національних культурних індустрій; слабкість середнього довгострокового планування духовно-культурного розвитку українського соціуму; переважання іноземного культурного продукту у вітчизняному культурно-інформаційному просторі; невідповідність кадрів до впровадження господарських відносин у ринковій економіці; недостатньо активна участь України в європейських і світових культурних проектах тощо [3].

Розвиток законодавства України щодо захисту національних меншин відбувався в цілому паралельно, або слідом за розвитком відповідного міжнародного права. Прийняття і ратифікація Україною таких документів Ради Європи, як Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов та мов меншин стало важливим свідченням залучення нашої держави до загальнодемократичних норм та цінностей, ознакою поваги до етнічного розмаїття та усвідомлення необхідності його захисту для консолідації суспільства, вільного та гармонійного розвитку всіх етнічних груп. Водночас не можна не вказати на окремі невідповідності положень цих документів сучасним українським етнополітичним реаліям [4, с. 79].

Слід зазначити, що вітчизняна законодавча та нормативно-правова база в галузі культури тривалий час перебувала в стадії формування й вдосконалення. У складній ситуації залишалася вітчизняна книговидавнича галузь (низькі обсяги книговидавничої продукції), кіновиробництво (залежність від державного фінансування), театральне мистецтво (з порушеннями здійснюється використання коштів державного бюджету на фінансову підтримку національних театрів). Крім того, низькі обсяги споживання населенням культурної продукції та послуг значною мірою були зумовлені руйнацією мережі культурної інфраструктури у малих містах і селах. Зауважимо, що бюджетне фінансування нездатне покрити наявні потреби розвитку культури і мистецтва [5, с. 60].

В Україні чітко простежувалася тенденція до формування подвійної ідентичності: етнічної – на ґрунті етнокультурного відродження та національно-політичної – на ґрунті громадянства й участі у державотворчому процесі в Україні. За цих обставин визначальну роль відігравала підтримка державою реальної багатокультурності, пов'язаної з об'єктивною поліетнічністю українського суспільства. Така реальність вимагала етнокультурної політики (як напряду державної діяльності і як складової офіційної культурної політики в Україні), спрямованої на відродження й розвиток культур етносів. Українська держава, розбудовуючи демократичне суспільство, обрала шлях полікультурного розвитку, закріпивши його в Основному Законі. Етнокультурна політика України включає такі аспекти:

– формування основ етнополітики, які б надали процесам національно-культурного відродження незворотного поступу, еволюційного, а не вибухового характеру, щоб люди різної етнічної належності не сприймали свої етнічні інтереси як протилежні чи ворожі одне одному;

– захист етнічних прав та інтересів громадян України у культурній сфері зусиллями державних і політичних інститутів, що дозволить зберігати в українському суспільстві міжетнічну злагоду, національну довіру і політичну стабільність, протидіяти сепаратизму, консолідувати зусилля для розбудови суверенної української держави [6, с. 45-47].

Розв'язання проблем культурної ідентифікації значною мірою залежать від тісної співпраці органів виконавчої влади на місцях із громадськими організаціями меншин та підвищення ефективності роботи у сфері забезпечення їх прав. Такі всеукраїнські громадські об'єднання, як Асоціація національно-культурних об'єднань України, Українське товариство російської культури «Русь», Єврейська Рада України, Асоціація корейців України, Асоціація єврейських організацій і громад України, Спілка поляків України, Демократична спілка угорців України, Всеукраїнське національне культурно-просвітницьке товариство «Русское собрание», Федерація грецьких організацій в Україні, Асоціація болгарських національно-культурних товариств нагромадили значний досвід суспільної діяльності, спільно з органами виконавчої влади здійснюють заходи, спрямовані на задоволення етнокультурних потреб представників своєї національності, що сприяє міжетнічній взаємодії та консолідації українського суспільства [7, с. 236-237].

При Харківській облдержадміністрації працювала Рада представників громадських організацій національних меншин, склад якої затверджено розпорядженням її голови 15 червня 2005 р. У структурі облдержадміністрації працював відділ у справах національностей, співробітники якого увійшли до цієї Ради. Разом із ними туди ж увійшли біля 30 голів національно-культурних товариств азербайджанців, білорусів, татар, росіян, грузин, болгар, караїмів, ромів, корейців, осетин, дагестанців, циган в євреїв, німців, поляків, греків. Закарпатська обласна державна адміністрація приділяла значну увагу питанням забезпечення прав національних меншин краю. На 2004 р. в області була створена унікальна мережа культурно-мистецьких закладів, що зробило Закарпаття базовою областю у забезпеченні державної політики та соціальних гарантій представників меншин. В Ужгороді діяв єдиний в Україні Центр культур національних меншин Закарпаття, крім того, у Мукачеві — Центр німецької культури «Паланок», у смт Солотвино Тячівського району — Центр румунської культури і в обласному центрі — Центр ромської культури «Романі Яг». Однак тут, як і в інших регіонах, були свої труднощі. Так, у 2004 р. лідери національних спільнот поділилися проблемами, з якими стикаються в роботі. Йшлося, зокрема, про фінансову підтримку та поліпшення матеріально-технічної бази товариств. Так, виконавчий директор музичного товариства «Лаутарі» Вільмош Пап просив посприяти в остаточному вирішенні питання з приміщенням для ромського театру та фінансуванням його діяльності, а голова Закарпатського угорськомовного наукового товариства Петро Лизанець – про допомогу у виданні українсько-угорського словника. Товариства отримували підтримку керівництва області. Зокрема, було підтримано і прохання єврейського товариства про встановлення на території колишнього цегельного заводу по вул. Минайській в Ужгороді пам'ятного знака жертвам Голокосту (у роки війни тут було єврейське гетто).

Важливу роль у процесі становлення національно-культурних товариств Одеської області відіграла облдержадміністрація, що виважено ставилася до ситуації в регіоні й спрямувала свою діяльність на підтримку національно-культурних товариств, які стали осередками не тільки національної самобутності окремих народів, що проживали на території Одеської області, а й місцем, де формувалося толерантне ставлення як до свого етносу, та і до інших. Хоча так було не завжди. У січні 1994 р., проаналізувавши стан розвитку національної ситуації в області, правління Асоціації національно-культурних товариств виступило із заявою про відсутність допомоги з боку органів влади і організації її діяльності. У відповідь на це, у березні 1994 р., у складі обласної адміністрації була створена Комісія з міжнаціонального та етнопонаціонального відродження, що дозволило значно поліпшити ситуацію. У 1999 р. була створена Рада представників національно-культурних товариств Одеської області при управлінні в справах національностей та міграцій Одеської облдержадміністрації, до складу якої на той час увійшла 21 організація. Як свідчить моніторинг міжетнічної ситуації, у низці областей України спостережена позитивна тенденція у вирішенні питань стосовно виділення приміщень для потреб національно-культурних товариств. Станом на 2007 р. особливо відзначилися у співпраці Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська та Чернівецька облдержадміністрації. Підбиття підсумків такої співпраці було проведено 21 листопада 2007 р., коли Рада національних товариств України провела конференцію керівників національно-культурних товариств України «Національні меншини і державні установи».

Слід зазначити, що держава організаційно й фінансово сприяла відзначенню днів культури меншин, пам'ятних дат, релігійних та обрядових свят. Щороку проводилися культурно-мистецькі акції: Форум національних культур «Усі ми діти твої, Україно!», Всеукраїнський фестиваль «Ми — українські», Міжнародний циганський фестиваль «Акмала», численні обласні фестивалі румунської, угорської, польської, корейської, молдовської та грецької культур, що здобули визнання не лише в Україні, але й за її межами [8, с. 72-73].

У досліджувані роки Міністерство культури України робило чимало заради збереження й розвитку етнокультурного різноманіття нашої країни, активно сприяло задоволенню етнокультурних потреб етнотеншин, відродженню їх звичаїв і традицій, аматорського і професійного мистецтва, охороні та збереженню пам'яток історії та культури, поверненню культурних цінностей, заснуванню періодичних видань тощо. Важливим моментом у контексті розбудови української культурної політики відповідно до базових положень сучасної Європейської культурної стратегії стало залучення Міністерством громадського сектору до реалізації конкретних проєктів. У сфері підтримки та розвитку культури етносів відбувалася активна співпраця Міністерства із недержавними організаціями. На постійній основі надавалася організаційна та фінансова підтримка ініціативам національно-культурних товариств культурно – мистецького, освітнього та науково-практичного спрямування локального, національного та міжнародного масштабу в різних регіонах країни,

націленим на сприяння розвитку традицій і культури усіх етносів України. Підвищувалася міжкультурна компетентія представників етносів України шляхом розвитку усвідомлення культур та їх вираження на розробку сучасних дієвих механізмів співпраці державного, громадського та приватного секторів.

У 2009 р. бюджет відомства на розвиток культур етнотеншин України склав 1,5 млн. грн., що давало можливість здійснити низку культурно-мистецьких та культурологічних акцій, головною метою яких було підтримка, розвиток та збереження скарбів національно-культурної спадщини, що засвідчувало гармонійне співіснування в Україні представників різних національностей. Прикладом цього може стати проведення протягом 2007 та 2008 рр. низки культурно-мистецьких та культурологічних акцій. Серед них: літературно-мистецька акція «Тарас Шевченко у світовій літературі», мистецький фестиваль «Відчуй смак рідної мови» в рамках Міжнародного фестивалю мов «Екологія спілкування», молодіжне кримськотатарське свято «Хидирлез», міжнародний фестиваль театрів національних меншин України та Карпатського Єврорегіону «Етно – дія – сфера», свято культури німців України, науково-практична конференція до Дня слов'янської писемності та культури «Українська книга у перекладах мовами національних меншин», Всеукраїнська циганознавча науково – практична конференція «Роми України: із минулого у майбутнє», Всеукраїнська виставка ремесел «Розмаїта дивина» (вироби народних майстрів – представників етносів України) [9, с. 6].

Як результат плідної співпраці Міністерства з національно-культурними товариствами надано організаційно-методичне та фінансове сприяння у проведенні культурно-мистецьких та культурологічних акцій Раді національних товариств України, Фонду кримськотатарського мистецтва та етнографії, Асоціації німців, Федерації греків, Спілки поляків [10, с. 34].

Отже, законодавче регулювання культурницького простору етнотеншин відбувалося на переломному етапі формування незалежної Української держави, її входження як партнера в сім'ю європейських народів, розбудови основ державності. У цілому була сформована дієва нормативно-правова база, що визначала місце і роль етноспільнот у суспільній організації, унормовувала форми організації громадського співжиття етносів України. Протягом досліджуваних років в Україні зусиллями органів державної влади і управління була вироблена загальна стратегія розвитку культури етнотеншин. Національно-культурні товариства паралельно зі зміцненням власних внутрішніх організаційних структур, набували неоціненного досвіду вирішення низки культурницьких завдань: матеріально-технічних, методичних, кадрових тощо. В Україні практично всі етноси мали форми громадської самоорганізації, водночас маючи різний організаційний потенціал, а, отже, здатність продуктивно і послідовно задовольняти культурні потреби. Саме тому окреслені проблеми можуть стати основою для подальших наукових досліджень.

Джерела та література

1. Питання Рад и представників громадських організацій національних меншин. Указ Президента України від 22 липня 2000 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/908/2000>.
2. Москаль Г. Міжетнічне – значить всеукраїнське / Г.Москаль // Голос України. – 2003. – 17 січня.
3. Шульга М. Національні меншини України під захистом держави / М.Шульга // Україна. Європа. Світ. – 1995. – 26 квітня.
4. Міжнаціональні відносини в Україні: стан, тенденції, перспективи / Д.В. Табачник, Г.Г. Москаль, В.М. Воронін та ін. – К.: Етнос, 2004. – 584 с.
5. Євтух В.Б. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти/ Інститут етнічних, регіональних та діаспорних студій. – К.: Стило, 2001. – 206 с.
6. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради Української РСР від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – №31. – Ст. 429.
7. Закон України „Про національні меншини в Україні” // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; за ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – 704 с.
8. Барановська Н.П. Національно-культурні товариства України у життєвому просторі України // Життєвий простір України: політичний та гуманітарний вимір(1991 – 2010 роки): Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 56 – 82.
9. Поточний архів Міністерства культури України – Листування з міністерствами і відомствами. № 10 – 2009.
10. Куц Ю.О. Етнополітичні державотворчі процеси в Україні: управлінський аспект / Ю.О.Куц. – Х., 2002. – 204 с.

Пекарчук В. М. Государственная этнонациональная политика как фактор возрождения и развития культур этнических меньшинств Украины (1990–2000-е годы)

Проведена научная реконструкция процесса подготовки отечественного законодательства, которое регламентировало реализацию этносами Украины прав на культуру, общественного измерения национального возрождения. Выявлены как достижения, так и просчеты в этом деле, а также рассмотрена степень соответствия норм законов аналогичным международным документам. Выяснено участие в перестройке этнокультурного разнообразия Украины органов государственной власти, а также международных структур.

Ключевые слова: культура, этнос, закон, Конституция Украины, Украина, язык.

Pekarchuk V. M. The state ethno-national policy as a factor of rebirth and development of cultures of ethnic minorities in Ukraine (1990-2000)

The scientific reconstruction of the process of preparation of the national legislation that regulated a realization of the rights on culture by the Ukraine's nations, civil dimension of national rebirth is conducted. It is revealed both the achievements and failures in this case, and also it is found out the measure of correspondence of the legal norms to the similar international documents. The participation of bodies of state power and international structures in development of ethno cultural variety of Ukraine is cleared up.

Keywords: culture, ethnic group, law, Constitution of Ukraine, Ukraine, language.